

فاطمه سفیدکن، معاون پژوهشی مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی
پست الکترونیک: sefidkon@rifr-ac.ir

ظرفیت تنوع اقلیمی و گیاهان دارویی بومی ایران برای معرفی ارقام شناسنامه دار

در کشور فقط گونه‌های مختلف یک جنس نیست بلکه جمعیت‌ها یا اکوتیپ‌های مختلف یک گونه ظرفیت بسیار بالایی را در طبیعت تشکیل می‌دهند که بسته به نوع نیاز در صنایع دارویی، آرایشی - بهداشتی، یا غذایی می‌توان از آنها استفاده کرد.

یک واقعیت دیگر تفاوت‌های اقلیمی کشور و تفاوت در ترکیب مواد مؤثره یک گیاه در رویشگاه و مزرعه است. برای مثال میزان تیمول و کارواکرول در اسانس مرزه سهندی (*Satureja sahendica*)، نه تنها در رویشگاه‌های مختلف متفاوت است، بلکه وقتی بذریک جمعیت خاص از این گیاه در اقلیم‌های مختلف کشور کاشته می‌شود، بازده اسانس و میزان ترکیبات فنلی تحت تأثیر شرایط اقلیمی محل کشت قرار می‌گیرد. برخی گونه‌های دیگر در طبیعت کموتایپ تشکیل می‌دهند. برای مثال مرزه بختیاری (*Satureja bachtiarica*) در طبیعت دو کموتایپ دارد. اسانس یکی از کموتایپ‌ها غنی از تیمول و اسانس دیگری غنی از کارواکرول است، یا جمعیت‌های *Achillea nobilis* در طبیعت به دو کموتایپ مجزا تقسیم می‌شوند که ترکیب عمده اسانس یکی از آنها آرتیمیزیا کتون است و در اسانس دیگری آلفا- توژون و سیس- کریزانتنول وجود دارد.

این ظرفیت عظیم تنوع زیستی نشان می‌دهد که در اهلی کردن و کشت گیاهان دارویی نمی‌توان کورکورانه بذور را از طبیعت جمع‌آوری کرد و کاشت، بلکه باید با شناخت دقیق تنوع فیتوشیمیایی جمعیت‌های مختلف یک گونه دارویی در رویشگاه، کاشت آنها در شرایط اقلیمی مختلف کشور و بررسی فیتوشیمیایی مجدد آنها، ارقام شناسنامه دار گیاهان دارویی را معرفی کرد. خوشبختانه نتایج تحقیقات انجام شده تاکنون، در بخش تحقیقات گیاهان دارویی در مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، زمینه را برای معرفی ۵۰ رقم از ۲۷ گونه گیاه دارویی فراهم کرده است و مطالعات گسترده دیگری نیز برای معرفی ارقام جدید در حال اجراست.

منابع مورد استفاده:

سفیدکن، ف.، ۱۳۹۶. سطح زیرکشت گیاهان دارویی و معطر. طبیعت ایران، ۹۳: (۳)۲.
جلیلی، ع. و جم‌زاد، ز.، ۱۳۹۹. تنوع گیاهی ایران، ظرفیت‌ها و تهدیدها. طبیعت ایران، (۳۵): ۳-۴.

آسیا به‌عنوان وسیع‌ترین قاره جهان یکی از بزرگ‌ترین مناطق تنوع زیستی در دنیا است که دارای بیشترین تنوع گیاهی به‌ویژه در مناطق گرمسیری و نیمه‌گرمسیری است. ایران نیز دارای تنوع زیستی و اقلیمی قابل توجهی است، به‌طوری‌که دارای حدود ۸۰۰۰ گونه گیاهی است که بیش از ۲۰۰۰ گونه از آنها گیاهان دارویی و معطر هستند (سفیدکن، ۱۳۹۸). ظرفیت تنوع گیاهی کشور در مقیاس ناحیه رویشی، جغرافیای گیاهی، جوامع و تیپ‌های گیاهی، اکوسیستم‌ها، تنوع گونه‌ای، تنوع گونه‌های انحصاری، کانون‌های گونه‌زایی و در نهایت تنوع ژنتیکی یا تنوع جمعیت‌ها قابل بررسی، اندازه‌گیری و پایش است. تنوع ژنتیکی، در فلور یک کشور، اکوتیپ‌ها و جمعیت‌های اکولوژیک هر گونه را مورد توجه قرار می‌دهد (جلیلی و جم‌زاد، ۱۳۹۹).

این تنوع ژنتیکی موجب می‌شود یک گونه گیاه دارویی، در رویشگاه‌های مختلف، تنوع زیادی را در مقدار تام ماده مؤثره و درصد ترکیبات تشکیل‌دهنده داشته باشد. برای مثال بومادران (*Achillea millefolium*) به‌عنوان یک گیاه دارویی، نه تنها دو زیرگونه به نام‌های *millefolium* و *elbursensis* دارد که کاملاً از نظر نوع ماده مؤثره متفاوتند (بیش از ۵۰ درصد اسانس زیرگونه *elbursensis* در نمونه رویشگاهی و حدود ۷۰ درصد از اسانس نمونه کاشته شده کامازولن است، حال آنکه این ترکیب در زیرگونه دیگری وجود ندارد). بلکه زیرگونه *millefolium* که پراکنش وسیعی در کشور دارد، در رویشگاه‌های مختلف تنوع زیادی را در میزان و نوع ترکیبات متشکله اسانس نشان می‌دهد و بازده اسانس آن در ۱۵ رویشگاه مختلف از ۰/۳ درصد تا ۰/۹ درصد متغیر است. همچنین در بعضی جمعیت‌ها ۸،۱- سینثول، در برخی کامفور، در جمعیت‌های دیگری آلفا- پینین و پارا- سیمن و در برخی جمعیت‌ها ترکیبات سسکوئنی ترینی اجزای غالب اسانس بودند. کامازولن خاصیت ضدالتهابی دارد و در فراورده‌های دارویی و آرایشی - بهداشتی کاربرد دارد. ۸،۱- سینثول خلط‌آور و باکتری‌کش، کامفور ضدتب و ضدعفونی‌کننده‌ای مؤثر در التهاب ریه‌ها و سایر ترکیبات دارای خواص مخصوص به خود هستند. تعداد بسیار زیادی از این مثال‌ها از جمله برای ۱۹ گونه بومادران موجود در ایران وجود دارد که نشان می‌دهد ظرفیت تنوع ژنتیکی